

DARJA KAWASUMIOVÁ / KŘESŤANSKÉ MISIE V JAPONSKU A ČANOJU

Obyvatelé japonských ostrovů jsou od pradávna mistry kompilace. Přejímají myšlenky světových náboženství a v jejich syntéze vytvářejí něco nového, svébytně japonského. Také čajový obřad je všeobecně považován za dílo japonského ducha, přestože čaj, náčiní i obřadní pití si Japonci přivezli z Číny. Přejali i učení o Tao a zen-buddhismus, jež jsou společně s domácím šintoismem filozoficko-náboženským obsahem čajového obřadu. Taoistické pojetí „cesty“ nesmírně vyhovovalo japonskému sklonu k tvořivé kompilaci a lásce k přírodě.

V čajovém obřadu Japonci složili svou ódu na život. Nechtějí ji nazývat náboženstvím, ale uměním žít a umírat. V cestě čaje touží mistři i laici nalézt klid, usmíření. Celoživotní pílí ve službě čaje usilují o zdatnost odevzdávat se v pokoře každému okamžiku bytí. Je jim vlastní mírná askeze a záliba v prostotě, nabývající zvláštní noblesy, neboť jsou vyváženy neobyčejně vytríbeným estetickým vkusem. Pro rituál čaje používají čajomilci dary přírody i lidského umu, aby odhalili věčnost věcí a vztahovost vztahů a v harmonii všech komponentů vytvořili ideální souznění. V chaosu věcí pozemských se při rituálu vytváří řád. Touha vidět a tvořit formy a kompozice a uvádět je v jeden celek je živou součástí čajového umění a japonské kultury vůbec. Hostitel a hosté prožívají úzké sepětí mezi sebou a vším, co je bezprostředně obklopuje v omezeném prostoru čajové místnosti, a vnímají jedinečnost okamžiku. Tento vrchovatě intenzivní prožitek je může přenést do prostoru ničeho, v němž se cítí součástí nedefinovatelného celku. Z harmonie dýchá nekonečno, věčnost, slib zachování. Soulad, souzvuk věcí, lidí a vztahů dokáže vyvanout alespoň na čas strach z konečnosti a připomenout zaslíbení. Lidem i všemu ostatnímu v přírodě je skrze harmonii přiznána boží přítomnost. Člověk pak nemůže zapomenout na bezprostřední okamžiky splnutí s všehomírem a nachází sobě tak potřebnou pokoru. Význačný milovník čajového umění přelomu století Kakuzo Okakura nazval čaj „náboženstvím esteticismu“, „kultem krásy ve všední skutečnosti“, který „směřuje k čistotě a souladu, k mystériu vzájemné útrpnosti, k romantice ve společenském řádu“. Je to „jemný pokus dokonávat možné v nemožném, kterému se říká život“. Okakura dokonce nazývá události čaje teaismem. Místo tohoto termínu se ve světě všeobecně ujal název „Tea Ceremony“ a odtud pochází i český název „čajový obřad“. Japonští mistři se však s obsahem tohoto slovního spojení neztotožňují, neboť podle nich příliš zvýrazňuje duchovní stránku, kterou chtějí uchovat jakoby ve skrytu. Právě odkrývání spirituálního tajemství světa je úkolem každého jednotlivého účastníka tohoto obřadu vždy znovu a za jedinečných okolností daného setkání. V japonštině se užívá termínů „sado“ či „čadō“, tedy „cesta čaje“, anebo prostě „čanoju“, v překladu „horká voda na čaj“.

Když se jezuitští misionáři koncem 16. století v Japonsku setkali s tehdejšími životními styly *čanoju* typu *wabiča*, za jehož otce je považován mistr Sen no Rikjū (1522 – 1591), nemohli se ubránit obdivu k japonské vytríbenosti a nobilese. Oslovovala je čistota stolování, zvláště způsob servírování v lakovaných dřevěných miskách a přijímání jídel pomocí hůlek, neboť v Evropě se dosud jedlo rukama. Zaujalo je pečlivé zouvání bot při vstupu do místnosti, způsob oblékání i osobní hygiena Japonců, pro Evropany nezvyklá. Ve svých zápiscích se obdivovali i japonských toaletám. Záchodek *secuin* byl místem estetické krásy i filozofického zamyšlení. Japonský životní styl se vždy citlivě zaměřoval na přirozené potřeby člověka a necítil nutnost věci zakrývat. A při tom všem Japonci s neutuchající náklonností toužili vidět kolem sebe krásu. S citlivou vnímavostí k obrazu přírody si vytvářeli krásno v domku, na zahrádce i na záchodě.

První obchodníci dorazili k mystickým břehům země Čipangu, jak ji označil Marco Polo, v roce 1542. V roce 1547 vystoupili na pobřeží Kagošimy Francis Xavier a jeho dva jezuitští kolegové. Brzy připluli do Japonska další misionáři ze Španělska, Portugalska a z Itálie, aby zde šířili křesťanství. Obchodníci se o japonské zvyky moc nezajímali. Nakoupili, prodali a pluli dál. Misionáři zůstali často celý život. Mnoho z nich se oddalo Japonsku celou bytostí, naučili se jazyk a na misijních cestách poznali rozmanité zvyky různých končin země. Velká většina z nich žila a zemřela v Nagasaki, jež je dodnes nejsilnějším místem křesťanství v Japonsku. Jejich snahou bylo sžít se s obyvateli jejich nové země a zprostředkovat jim ve srozumitelném jazyce a srozumitelnými cestami křesťanskou víru. Lásku a oddanost misionářů k Japonsku popisuje Jaroslav Durych v knize Služebníci neužiteční, v níž kněz Tovaryšstva Karel Spinola umírá za svou celoživotní lásku, Japonsko, v plamenech u sloupu při veřejné popravě křesťanů.

Misionáři byli překvapeni vysokou kulturní a společenskou úrovní japonského národa. Životní styl zde byl jiný, západní civilizací zcela nedotčený. Byl dokonce značně rozdílný od stylu jiných asijských zemí či zemí Jižní Ameriky, známých z misí. Japoncům, kteří měli jen málo kontaktů se světem, připadali cizinci zpočátku jako barbaři, nedbající dokonce na osobní čistotu. Pro misionáře bylo Japonsko velkou a novou zkušeností. Jejich etnické zahledění do vlastních evropských kvalit dostalo první trhlinu. Škoda, že realita tohoto prvního kontaktu Východu a Západu nepřinesla trvalejšího poučení.

V době, kdy misionáři připlouvali do Japonska, nebyly v jejich domovských zemích nealkoholické nápoje jako čaj, káva nebo kakao téměř známy. Pilo se převážně víno. První zmínky o tom, co Japonci jedí a pijí, pocházejí ze zápisků zámořského kupce Jorge Alvareze. Také misionáři ve svých zprávách pro domovské řády mluví o životním stylu Japonců. Jorge Fernandez napsal stať o podávání čaje: „Tento Japonec měl mnoho povinností v rezidenci, jeho úkolem bylo, aby byla v konvici vždy horká voda, aby ji mohl podat hostům nebo komukoliv z domácích, kdo by se chtěl napít. Je to zvyk země. Takový úkol vyžaduje, aby člověk, který tuto činnost vykonává, byl vždy pečlivý, pozorný a uctivý ke každému, koho obsluhuje...“. Misionáři Luis Frois a Alessandro Valignano také píšou o horké vodě, aniž by podotkli, že je v ní nějaký prášek. Neměli totiž možnost čaj porovnat s ničím, na co byli zvyklí, a nebyli asi ani schopni vnímat jeho jemnou chuť. Proto psali o horké vodě. Tu zvláštní bylinu první rozeznal a popsal misionář Luis de Almeida v r. 1565, pravděpodobně na základě svých medicínských znalostí. V průběhu času misionáři pochopili, jak důležitou úlohu čaj má, totiž že zvládnutí etikety jeho podávání i pití je nutnou poukázkou k tomu, jak se v Japonsku dostat do vyšší společnosti. Valignano, hlavní představený misí v Japonsku, zařadil pití čaje do sféry základních aktivit misijních sborů. Chápal a propagoval nutnost asimilace s místní kulturou, aby misie byly efektivní a úspěšné. Sepsal pojednání s detailním popisem pravidel a s konkrétními instrukcemi, jak při misijní práci postupovat. Hned v první kapitole píše, že všechny jezuitské rezidence si musí zřídit čajovou místnost, dále vstupní halu a přijímací místnost v japonském stylu. Jeden člověk by si měl osvojit alespoň částečně *čanoju*. Měl by být schopen pohostit i návštěvníky z vyšší společnosti. Takový člověk neměl být zaměstnáván manuální prací, ale měl se zušlechťovat čtením, psaním a praktikováním čaje. Valignano požadoval, aby bylo obstaráno náčiní pro čaj, vzácné i méně vzácné, pro rozlišení úrovně uctivosti. Když by přišel host, měl tento člověk nejprve upozornit hlavního kněze, a hned potom se hostu plně věnovat, obsloužit ho a vytvořit mu příjemné posezení. Valignano nabádal k zachování dobrých mezilidských vztahů, k respektování věku a postavení.

První slovník portugalsko-japonský (1603) obsahoval mnoho termínů z *čanoju*, především názvy náčiní. Samotné slovo *čanoju* bylo v tomto slovníku vysvětleno jako „místo, kde se vaří voda a podává k pití“, na rozdíl od obsluhujícího člověka, který zde byl označen jako „čanojudžo“. Nelze tedy tvrdit, že by jezuité chápali *čanoju* ve významu, jak jej vyučoval například Rikjú, nicméně chápali, že čaj znamená mnohem víc než pouhé pití. Frois ve svých zápiscích píše, že misionáři na svých cestách často sloužili mše v čajových místnostech místních věřících, neboť se jim zdály být výlučné a svým charakterem téměř sakrální. Podávání čaje ale považovali pouze za zdvořilé uctění hostů. Po své třetí misi do Japonska se Valignano znovu zamýšlí nad *čanoju*: „Je mnoho co říct o užití tohoto nápoje, o metodách a ceremoniích, neboť je to jedna z věcí, které jsou v Japonsku nejvíce ceněny. Ke všemu tomu, co bylo řečeno i s tím, že tento nápoj má mnohé blahé účinky na zdraví, je třeba uvést, že k místu, kde se *čanoju* odbývá, se japonští lordi vztahují se zvláštní aurou úcty, ačkoliv v tomto uctívání není obsaženo žádné modlářství.“

Právě tento poslední úryvek z Valignanova dokumentu je nesmírně důležitý. Absence modlářství dovozovala misionářům a japonským konvertitům spolupracovat na základě tradičních japonských hodnot. Křesťané i nekřesťané se mohli sejít při rituálu čaje a v atmosféře harmonie, bez rozmíšek náboženského vyznání, mohli spolu pobýt a pohovořit.

Pro misionáře, a zvláště pro obchodníky, bylo málo srozumitelné, proč Japonci přikládají náčiní na *čanoju* hodnotu, jakou by v západním světě přisuzovali jen perlám a drahokamům, a proč předkládají svým hostům toto náčiní k prohlédnutí jako zvláštní pozornost a poctu. Evropan Almeida popsal takovou příležitost již v roce 1565, po něm se k pozornosti věnované náčiní vyjadřovalo mnoho dalších. Dá se usuzovat, že Evropané nedovedli plně pochopit celý obsah čajového umění; nemohli tedy docenit úroveň estetického myšlení Japonců.

Nejlépe pochopil myšlenky Sen no Rikjúa misionář Joao Rodriguez. Připlul do Japonska roku 1577 a strávil zde třicet let. Naučil se skvěle japonsky a tlumočil důležitá setkání. Díky jeho působení se mnoho čajových mistrů dalo pokřtít. Pět ze sedmi učedníků mistra Rikjúa byli křesťané. Rodriguez se ve svém textu zmiňuje o pocitech prvního žáka Rikjúa, mistra Takajamy Ukona, který se svěřil se svými myšlenkovými prožitky po přijetí křesťanství. Vysvětluje, že k tomu, aby se cele oddal Bohu, mu sloužil čajový obřad. V čajové chýši *sukija* se mohl nejlépe soustředit, najít klid a rozjímat. Když Rodriguez připravoval v Macau v r. 1620 své žáky k misii v Japonsku, nabádal je, aby si osvojili terminologii a znalosti o čajovém obřadu spíše než znalosti o dramatu, poezii a klasické beletrii. Rodriguez měl ve své jezuitské rezidenci v Nagasaki vlastní čajovou místnost. Tento výjimečný člověk vypracoval podrobný popis čajového obřadu, v němž ozřejmuje i důvod, proč jsou taková setkání organizována a v jakém duchovním rozpoložení jsou prožívána. Ve 35. kapitole píše: „Vše, čeho je při setkání využito, dům, pěšinka v zahradce, jídlo, náčiní, musí být přizpůsobeno a musí ladit k pojetí a obsahu *suki*, to je samota a prostota v chudobě poustevníka. Nemělo by tu být nic přepychového a okázalého, vše by mělo být přírodní, hezké na pohled, jakoby odříznuté od světa, nostalgické, harmonické. Příroda obdařila věci elegancí a vznešeností, jež uvede pozorovatele do stavu osamělosti a nostalgie, a toto prozření v pochopení těchto věcí vytváří jeden z nejdůležitějších elementů *suki*.“ Rodriguez popisuje, jak je nutné vytvořit vzájemnou harmonii velikosti a proporcí, aby bylo možné odhalit podstatu věcí, a tím tyto věci poznávat a vytvářet si vytříbený estetický vkus. „Geniální mistr uplatní své znalosti v běžných záležitostech, týkajících se počestných a dobrých zvyků, aplikuje je na jejich závěry a určení. Tím je možné reformovat staré společenské zvyklosti, které byly kdysi všeobecně zachovávány, ale nyní jsou seznány jako neužitečné a nevhodné. Za tím následuje reforma lidí

ve vztahu k jejich dobré výchově, skromnosti, pokoře, reforma, jež zabraňuje pokrytectví a nenechá hostitele použít věci jen proto, aby se mohl předvádět.“

Dnešní čajoví mistři jsou nesmírně překvapeni mírou jeho znalostí, jeho pronikavým pohledem i hloubkou porozumění. Rodriguez se jako první, současně však nadlouho nedosažitelnou měrou, zasloužil o interpretaci japonské kultury západnímu světu. Jeho zápisy jsou dodnes čtené a slouží za zdroj autentického poznání. Často se mluví i o vlivu, který mělo křesťanství v tomto období misí na čajový obřad. Jsou dohady o tom, zda některé postupy a pohyby v *čanoju* nejsou napodobením křesťanské mše, zvláště pak obřadní otírání náčiní hedvábným šátečkem *fukusa* a skládání hadříku *čakin* na vytírání misky. Někteří spekulují i o případném vlivu křesťanství na architekturu čajového domku, především o nízkém vchodu do malé místnosti *koma*, kterým se člověk musí přímo vecpat či vsunout dovnitř po kolenou. Japonské vysvětlení má svůj původ v úsměvné historice o Rikjúově cestě říční lodí. Při nalézání do bárky cítil jistou spojitost s pocitem *wabi*, charakteristické elementy střidmosti, prostoty a skromnosti. *Wabi* obsahuje odkrývání i skrývání, tiseň i neuhasitelnou vitalitu života. „Teč, teč, teč, teč. Proud života směřuje dopředu. Zmírej, zmírej, zmírej, zmírej, smrt přichází ke všem.“ To jsou slova vynikajícího japonského myslitele Kúkaie (774–835). Rikjú ztotožnil zánik i obnovu, toto nepřetržité tvoření s *wabi*. *Wabi* není předstíráním chudoby, *wabi* je prach země, do kterého se člověk navrátí, *wabi* je to, že to člověk pochopí. Rikjú si ve vstupu na loďku uvědomoval symboliku předělu, přechodu do jiného království, tolik rozdílného od života na pevné půdě. Rikjú svým *nidžiriguči* vystihl ducha doby. Podobnost, kterou může věřící cítit při vstupu do katedrály, i předěl světů je jistě podobný. Zcela přirozeně zde stojí dvě osobité tradice, neboť jejich stoupenci usilují v posledku o totéž. Je skutečností, že mnoho čajových mistrů přijalo křesťanství jako svou víru, což nebylo nikterak v konfliktu se zen-buddhismem, který v ideologii čaje zaujímal a zaujímá své místo, byť skrytě a jen do určité míry. Tato nekonfliktnost, zaštitěná i téměř oficiálním přijetím misionářů ze strany vládnoucích složek, byla velmi důležitá. Noví věřící mohli zcela svobodně hledat shodné myšlenky se svým vlastním životním stylem a současně se nechat poučit či ovlivnit pro ně novým náboženským konceptem. Tento koncept zřejmě nebyl v zásadním konfliktu s vírou, ve které byli vychováni. Do jaké míry ho však byli schopni pochopit v celém jeho rozměru, nelze s jistotou určit. Mám za to, že zvláště čajoví mistři Rikjúova vyznání byli schopni hlubokého poznání křesťanské myšlenky. Zcela spontánně pak používali symbolu kříže na šálcích, konvicích i jiných nádobách. Za represálií byly tyto předměty ve velké míře zničeny, zachovaly se spíše nenápadné věci jako kamenné lucerny, nezřetelně připomínající kříž. Snad proto, že náčiní nesoucí v sobě vyznání víry nepřežilo dobu, zdá se mnohým, že víra mistrů čaje v křesťanství byla jen povrchní, spíše společenská záležitost. Pravdivější vysvětlení bude v tom, že *čanoju* přijalo křesťanství jako přirozenou součást sama sebe, neboť se s tímto učením necítilo být v rozporu. Historie náboženství Japonska potvrzuje skutečnost, že japonská společnost měla vždy tendence k nenásilnému synkretismu, pokud nová myšlenka souzněla s idejemi domácími a pokud se Japonci cítili touto myšlenkou inspirováni k hlubšímu uvědomění si přírody a kosmického světa.

Tento přínosný dialog Západu a Východu však trval jen několik desetiletí. Misionáři byli vypovězeni ze země už proklamací Tojotomi Hidejošiho v r. 1587, ale jelikož sankce nebyly uplatňovány důsledně, pokračovaly misijní práce až do roku 1614, kdy Tokugavský šógunát křesťanství zakázal. Misionáři byli vyhnáni, mnoho z nich povražděno. Po potlačení povstání v Šimabaře (1638) byla práce misionářů téměř nemožná. Tokugavské zřízení se jasně vymezilo jako protizápadní a protikřesťanské a ustanovilo takzvaný *danka seido*, systém, který ukládal každému občanu být povinně registrován u svého rodinného chrámu. Nikdy

potom již nedošlo k podobnému masovému rozšíření křesťanství jako pod vedením jezuitských misionářů.

Prvním misionářem, který do dlouhém období izolace přijel do Japonska, byl Francouz. Psal se rok 1859. V roce 1865 se na Kjúšú objevilo přes 60 tisíc křesťanů, kteří své vyznání do té doby pečlivě skrývali, mnoho z nich však bylo uvězněno nebo posláno do vyhnanství. Komodor Perry donutil sice v letech 1853–1854 Japonsko otevřít hranice jiným zemím, protikřesťanský edikt však zůstal k velké nelibosti západních mocností v platnosti až do roku 1873. Už následujícího roku byla založena protestantská universita v Tokiu. V roce 1889 byla uzákoněna náboženská svoboda. Nové misie si však zdaleka nevzaly příklad od svých jezuitských bratří. Snahou novodobých misionářů bylo donést japonským opožděncům křesťanství. Nepředstavovali si příliš, že by měli studovat japonskou kulturu, že by se dokonce měli učit japonskému čajovému obřadu, který navíc sám ztěžka obhajoval svou existenci. Toto opominutí, nepovšimnutí si čajové tradice jako možného spojence v nové misijní práci, mi připadá až osudové. Křesťanství mělo možnost oslovit Japonce prostřednictvím čaje jejich vlastní řečí. Čajoví mistři, vždy o poznání svobodnější nežli jejich spoluobčané, byli v té době křesťanství značně nakloněni a byli otevření změnám. Snažili se přiblížit čajový obřad širší veřejnosti. Byli tvární nejen co do formy, ale také co do základního myšlenkového obsahu. Připustili do čaje revoluční změnu tím, že přizvali i ženy.

Japonsko bylo proti západnímu světu zaostalé jak v technice, tak ve společenském zřízení. Bylo stále feudálním státem. Japonci se teprve dozvídali o západní filozofii osvícenství a o novém pojetí vedení státu. Je třeba říci, že nové misie měly mnohem těžší situaci uspět u obyvatel země, neboť ti byli nesmírně svázáni zvyky, které jim byly po 250 let despoticky implantovány režimem Tokugawů. Příslivečná loajalita, jedna z nejvíce hodnocených ctností, podtržená nekompromisním příkazem dodržovat oficiální neokonfucianskou morálku, nedovolovala Japoncům utíkat se k alternativním náboženským vyznáním a zpronevěřit se zaběhnutému životnímu stylu. Dodnes na vesnici uslyšíte: „Jaso wa ojome ni naranai.“, což znamená něco v tom smyslu, že křesťanská dívka není vhodnou nevěstou. Jednou z nejvýznačnějších vlastností Japonců, vybičovaných neokonfucianismem k nesvobodě, je úcta k předkům, a tak si málo lidí umělo a umí představit, že by někdo z členů rodiny mohl být jiného vyznání a že by nedodržoval obvyklé šintoistické a buddhistické zvyky. Ne snad ani kvůli zpronevěře samotnému duchovnímu obsahu, ten je mnohdy vyprázdněný, ale především kvůli zpronevěře vůči zemřelým. Japonci si nedovedou představit, že podle křesťanského konceptu by se hřích mohl vztahovat i k předkům. Také návyk osobního vztahu k rodinné svatyni nebyl lehce odbouratelný.

Západní církevní dědictví, které vyžadovalo plnou oddanost ve smyslu víry i veškerého konání, nesneslo žádné kompromisní řešení. Japonci, obrácení na křesťanskou víru, pak museli jít proti davu, vlastně proti všem, s nimiž chtěli žít v míru a souznění. Misionáři zcela jistě neodhadli náročnost a rozsah úkolu, který měli před sebou. Nesoustředili se dostatečně na prostředí, kde měli působit, na lidi, kteří mají jejich učení pochopit, ale spíše na to, jak co nejlogičtěji, co nejkonceptněji obhájit své učení před neodbytnou Darwinistickou teorií a vědou všeobecně. Intelektuální verze křesťanství nemohla Japonce dostatečně oslovit, vlastně je neoslovuje ani dnes. Vše, co je s křesťanstvím spojeno, prý jaksi voní po másle, *batá kusai*; jedná se (přestože máslo je už oblíbenou pochutinou) o něco cizorodého, s Japonskem nesrostlého a tedy málo vítaného. Kostel, liturgie, hudba, vše je jaksi přinesené ze západu, nejaponské. Pokud si některý Japonec nebo japonská rodina nevytvoří blízký osobní vztah k západní kultuře, nemají ani tendence přiklánět se oficiálně ke křesťanství.

Na krátkou dobu došlo ke zvýšenému zájmu o křesťanství po druhé světové válce, ale ani to nemělo dlouhé trvání. Sbory se uzavírají do sebe, jakoby podle vzoru místní příslušnosti ke svatyni zavedené tokugavským režimem. Patří k jednomu místnímu kostelu a nemají tendence mezi sebou spolupracovat. Nedělní školy se zavírají. Nejsou děti, které by přišly. Sbory nemají peníze k prostému zachování. Díky své uzavřenosti trpí ortodoxním zdůrazňováním liturgie, formy a zaběhnutého řádu. Nejsou schopny otevřít se novým příchozím. Nedělají evangelizaci. Otec Joseph Finnerty, který slouží v Japonsku padesát let, vidí potřebu v procítění lidské stránky Krista: „Jít a oslovit lidi v jejich každodenní situaci není jen důležité, je to zcela základní.“ Rektor Luteránské university Kijošige Naoširo říká, že křesťanství musí být v Japonsku víc spirituální, založené víc na zvěsti evangelia. „Křesťanství je životní cesta. Cesta jak žít, jak umírat, jak milovat a jak se sdílet.“ Zdá se mu, jako by církve Japonce nemilovaly, jako by k nim nenacházely cestu.

Reverend Um Ki-Joung, korejský misionář, který působí v Tokiu jako studentský pastor, porovnává ohromný nárůst křesťanských věřících v Koreji s realitou současného Japonska. V Koreji sehrála církev svou roli v osvobozujících snahách jak proti japonskému imperialismu, tak proti komunistickému nebezpečí ze severu. Japonsko takového nepřítele nemá. Navíc Korejci, dříve než se s křesťanstvím seznámili, měli podobný koncept jednoho Boha, jaký má křesťanství, a také jejich vlastní koncept hříchu se od křesťanského pojetí nelišil. Na druhé straně je v Koreji stále silný vliv buddhismu, a tato dvě náboženství se dostala do vzájemné opozice. „To ovšem není situace Japonska. Tady je buddhismus mrtvý a není žádným opravdovým rivalem. Jestliže udělá křesťanství zásadní obrat, budeme svědky toho, že lidé se naválí do kostelů. Právě teď není vidět světlo na konci tunelu. My ale pokračujeme v našem poslání, přesvědčení, že světlo tam je. A až se jednou k tomuto světlu dostaneme, věříme, že bude věčné.“ Na základě těchto výpovědí by se mohlo zdát, že křesťanství v Japonsku vůbec nezapustilo kořeny.

Naproti tomu je třeba uvést i názory, které vypovídají o tom, že křesťanství je v Japonsku skrytě existující, jakoby vložené do duší Japonců jako ideál a podvědomá touha. Jezuitský misionář W. Johnston, který v Japonsku působí od roku 1951, zdůrazňuje pozitivní výsledky mnohých misí v Japonsku a vysvětluje malý počet pokřtěných lidí v Zemi vycházejícího slunce právě v tomto světle. Ukazuje příklad Pavla, který mnoho lidí nepokřtil, a přesto mnohým zvěstoval evangelium. „Mnozí misionáři šli v jeho šlépějích. Zde v Japonsku už od dob Meidži stavěli křesťanští misionáři školy, nemocnice a univerzity, v nichž hlásali evangelium, aniž by přitom vyžadovali od místních obyvatel křest nebo příslušnost k nějaké křesťanské denominaci. Výsledkem bylo, že se hodnoty evangelia rozšířily po celé zemi. Každý ví, že přes statisticky velmi malý počet pokřtěných Japonců má křesťanství v Japonsku velký vliv. Tisíce a snad i miliony Japonců touží po životě podle evangelia, i když nepatří k žádné církvi.“ Velice známou křesťanskou institucí je universita Sofia v Tokiu a Mezinárodní křesťanská universita ICU v Tokiu, ale existuje i mnoho dalších vzdělávacích a sociálních křesťanských institucí po celém Japonsku.

Japonci si potřebují být jisti, že jsou právoplatnými partnery ostatních zemí světa a že jejich zemi lidé opravdu znají. Jen pak budou schopni se vydat. Křesťanství se nemůže skrývat v kostelích, musí být s lidmi na ulici, musí být v jejich domovech. Úžasnou šancí k dialogu nabízí sdílení se v umění. Setkání křesťanství s uměním čaje by mohlo být vzájemně obohacující, inspirující a tvůrčí.